

**(ПРА)ЗНАНИЕТО - ПРОКЛЯТИЕ И/ИЛИ МИСИЯ
В ПОЕЗИЯТА НА АТАНАС ДАЛЧЕВ
И ДИМИТЪР ПАНТЕЛЕЕВ**

*Илиян Карабойчев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**(PRE)KNOWLEDGE - A CURSE AND/OR MISSION
IN ATANAS DALCHEV AND DIMITAR PANTALEEV`S
POETRY**

*Iliyan Karaboychev
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“*

The similarities and differences in the artistic and aesthetic pursuits of Atanas Dalchev and Dimitar Panteleev have not been objects of exploration in the literary field. The publishing of their collection ‘Most’ (Bridge) in 1923 and later of their joint article ‘Martvapoezia’ (Dead poetry) in 1925 lays ground for a comparative study of the respective debut collections of the two authors, namely ‘Strelets’ (Gunslinger) in 1924, and ‘Prozorets’ (Window) in 1926, in comparison to the works published earlier in ‘Most’. The study’s goal is to determine whether the similarities in the aesthetic attitudes of the two poets are realised in their debut poetic projects.

Keywords: Dalchev, Pantaleev, „Strelets“ (Gunslinger), „Prozorets“ (Window)

През 1923 г. Атанас Далчев, Димитър Пантелеев и Георги Караиванов издават в съавторство сборника „Мост“¹. Този техен поетически проект дълги години остава извън вниманието на литературната наука. Някои от лирическите творби, поместени в сборника, получават популярност едва когато стават част от дебютните стихосбирки на Далчев („Прозорец“, 1926) и Пантелеев („Стрелец“, 1924). Две години след появата на „Мост“ е основан и литературен кръг „Стрелец“, в който важно място заемат Атанас Далчев и Димитър Пантелеев. Настоящият текст си поставя за цел да отговори на въпроса съществува ли диалог между поетическите текстове на двамата автори, които, както знаем, имат сходни идейно-естетически виждания за нашата

¹ Далчев/Dalchev, Караиванов/Karaivanov, Пантелеев/Panteleev 1923.

поезия и пътищата за нейното обновяване, плод на които е съвместната им статия „Мъртва поезия“². Освен че влизат в остра полемика със символизма, образно възплъщение на който за тях става поезията на Н. Лилиев, Далчев – Пантелеев набелязват и основните недостатъци на лириката ни до Първата световна война, която според тях е „лишена от дълбоко преживяване“. Стиховете на Лилиев, т.е. – на символизма – „тракат еднозвучно и отегчително като шевна машина“, те са абстрактни, мъгляви, непонятни за читателя. Още публикуваният през 1923 г. сборник „Мост“ се опитва да бъде алтернатива на символистичното творчество, той е израз на несъгласието на своите автори с „мъртвата поезия“ на символизма и същевременно израз на техния стремеж литературата ни да се насочи към европейските достижения.

В голяма степен естетическите нагласи и при Далчев, и при Пантелеев са резултат от промените, настъпили в българската литература след края на Първата световна война³. През 20-те години на ХХ в. започват трансформационни промени в областта на естетиката и поетиката, които водят до интензивно преосмисляне на символистичното наследство, на концептите родно и чуждо, за пореден път актуален става и въпросът за европеизирането на нашето изкуство. В своята статия „Към младежта“ К. Гълъбов очертава основната програма на кръга „Стрелец“, заявявайки: „ние се опитваме да повием кормилото в друга посока“ (Гълъбов/Galabov 1926: 18). Посоката на това „пътуване“ е свързана с приобщаване на родната литература с ценностите на Запада или както отново пише К. Гълъбов: „Ние искаме да бъдем писатели на новото време: българи и все пак европейци“ (Гълъбов/Galabov 1926: 19). Идеята, че „българинът трябва да се европеизира, без да изгуби ценното, което той крие в себе си като народна единица, със свой особен облик“ (Гълъбов/Galabov 1926: 20), се споделя от всички членове на литературния кръг, като тя не остава чужда на Атанас Далчев, а в още по-голяма степен – на Димитър Пантелеев.

² Далчев/Dalchev, Пантелеев/Panteleev 1925: 25.

³ Това се заявява и от самия Далчев: „Българският поет се озова лице с лице срещу действителността, и действителността беше такава, че станаха отведнъж невъзможни всякакви титанически пози. Личността със своите интимни преживелици се загуби в огромността на преживените бедствия. На преден план излязоха неволите на народа и социалните проблеми, които събитията, последвали войната, направиха още по-остри и по-болезнени“ (вж. Далчев/Dalchev 1984: 195 – 201).

Още в началото трябва да направим уговорката, че ако поезията на Далчев е обстойно обговорена от литературната ни наука⁴, то изследователите определено са в дълг към Д. Пантелеев⁵. Макар да остава встрани от обектива на критиката, Димитър Пантелеев има своето специфично място в националната ни поезия, а то е особено отчетливо през 20-те години, когато неговите текстове се оказват свързани както с идеите на „Стрелец“, така и със социалния и нравствения драматизъм на т.нар. септемврийска литература.

Първата стихосбирка на Д. Пантелеев излиза през 1924 г. и носи заглавието „Стрелец“. Както вече казахме, малко по-късно е създаден и литературният кръг „Стрелец“, който се именува по заглавието на стихосбирката на Пантелеев. Така „Стрелец“ се вписва в наложената по това време тенденция литературни кръгове и списания да носят имената на зодиакални знаци („Везни“) или пък на митологични персонажи, обвързани с астрономията („Хиперион“), с което трябва да се внуши представата за творческия акт като метафизическа деятелност, за изкуство като възплъщение на една трансцендентна енергия (Василев/Vasilev 2003). Поезията на Д. Пантелеев обаче е обърната не към трансцендентното, а към земното. Лирическият му субект проявява силна социална чувствителност и често застава на страната на отрудените хора.

Поетическият свят, изграден в стихотворенията на Пантелеев, в редица отношения прилича на световите, създадени от т.нар. септемврийска четворка, и особено на този на Фурнаджиев. Тъй като това не е обект на нашето внимание, тук само ще маркираме пунктовете, в които откриваме форма на диалог между Пантелеев и Фурнаджиев. Лирическият герой на Фурнаджиев е разположен в един объркан и неясен свят, нещо повече – той сам е объркан, а израз на объркването му е невъзможността да проумее същността на важното и страшно нещо, станало край него. Фурнаджиевият свят е бясно завъртян, в него сякаш липсват човешки същества, а образът на родното е деформиран от ужаса и смъртта. По сходен начин е построено времепространството при Пантелеев, чийто герой често се изправя пред един разру-

⁴ Вж. Каролев/Karolev 1988; Протохристова/Protohristova2000: 293 – 302; сб. Атанас Далчев – текст и интерпретация, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2001; Селяшки/Selyashki 2010; Колева/Koleva 2014.

⁵ В този случай определено споделяме твърдението на С. Игов (вж. Игов/Igov 1969). <https://litenet.bg/publish/sigov/syvremennici-1/d-panteleev.htm>

шен и погубен свят, в който властва единствено хаосът⁶. При Фурнаджиев, но и в голяма част от творчеството на септемврийците, важно място заема мотивът за гниенето⁷. Той настойчиво се появява и при Пантелеев, като често на тленността при него подвластни се оказват дори сакралните предмети: „старият изгнил църковен кръст“ („Страх“, 1923), „изгнилата стара икона“. В поетическите текстове на двамата автори многократно се появява и образът на вятъра, но осмислен по различен начин. Пролетният вятър на Фурнаджиев трябва да донесе надеждата и спасението, той трябва да разнесе семето, от което да поникне доброто: „вятърът ще вее и в прашни и пламнали друмове ще викна от радост големия черен народ“ („Сватба“, 1925). При Пантелеев вятърът носи главно унищожение и разруха: „и вятъра повлича бедните села като зърна низ пясъчна пустиня“ („Пастир“, 1923). Фурнаджиев и Пантелеев многократно използват в стихотворенията си и други общи образи – на кръвта, на мъртвците, на пустото пространство и т.н.

Като автор Ат. Далчев е твърде различен от всички останали поети от 20-те години на века⁸. Ако при Гео Милев основна е експресивната емоция, то при Далчев на преден план е изведена самовглъбеността и рефлексията; ако при Фурнаджиев доминират виталните и екстатичните преживявания, то при Далчев изказът е успокоен; ако при Багряна основно е жизнерадостното чувство и буйната енергия, то при Далчев водещо е съзерцанието и мисълта (Кръстева/Krasteva 2005: 12). В противовес на символистичната поезия авторът гради свят, запълнен от предмети и лишен от човешко присъствие. Стихотворенията му са

⁶ За безмълвните сламени къщи
като черно разхърляно ято,
за които покорно разгръща
своите майчински длани земята
– Д. Пантелеев, „Една вечер“ – В: сб. „Мост“, 1923, с. 12

⁷ Омръзнаха ми твоите пусти думи
омръзнал си ми много, дядо попе,
в гърдите пари като смърт куршума
и **гният по хармана моите снопи** (подчертаването е мое, И. К.).
– Н. Фурнаджиев, „В кръчмата“ – В: „Пролетен вятър“, 1925

⁸ За разлика от поетите на 20-те години, чиято поезия много пряко кореспондира с политическите и обществени събития, които пораждат Септемврийските събития, художественият хронотоп при Далчев има различни принципи. Те се градят върху вдълбоченото внимание към тихите експлозии на вътрешния живот на комплицираната личност (вж. Янев/Yanev 2005).

своеобразен разказ за трагичната невъзможност на къщата да се превърне в „дом“ (Камбуров/Kamburov 2006), като по този начин тя губи своята основна функция като място на споделеността. В затворените пространства лирическият герой е започнал да изчезва сред предметите. Самотата му е следствие от извършената от него подмяна на истинското живеене с книжното. За героя на Далчев светът навън остава непознат, но и вечно бленуван. Както споделя К. Гълъбов, стихотворенията на Атанас Далчев са изникнали из един силен стремеж към приближаване до света по пътя на повишената сетивност, предимно зрителната, което обяснява и заглавието на по-късно публикуваната му дебютна стихосбирка „Прозорец“ (Гълъбов/Galabov 1928: 15). Към това К. Гълъбов набелязва и основните теми в поезията на автора, откроявайки в Далчевите творби две основни тематични ядра – философско и религиозно. В това отношение можем да кажем, че поетът сблъсква два свята – този на материалното и този на философското, а към тях много често се появяват и теми, гравитиращи към мистичното и метафизичното. Основните проблеми, които Далчевата поезия поставя, са свързани със смъртта и страданието от (по)знанието, с непостижимостта на щастието и невъзможността за реализирането на любовта, със самотата и безсмислието на живота.

Основният топос в творчеството на Далчев е стаята. Това е стая без изход, изпълнена с безброй предмети, като единственото, което притежава героят, е прозрението за живота си, лишен от смисъл. Прозорците са винаги затворени, балконът е зазидан, вратата е заключена, т.е. на героя е отказана възможността да се докосне до външното. Срещата с пространството „навън“ при Далчев е постижима единствено в смъртта. Лирическият герой, затворен в тесните пространства на битовото, намира утеха само в знанието. За него то се превръща в средство, чрез което да избяга от реалното, от непосилната болка на самотата. Далчевият лирически субект не успява да открие, да срещне другия и да сподели битието си с него. Човекът остава сам и самотен сред предметите, които по парадоксален начин започват да изместват човешкото. В това отношение художественият свят на Далчев също е преобърнат – това е свят на човека, превърнал се в предмет, и на предметите, „превръщащи се“ в хора (вж. Димитрова/Dimitrova 2000). Всички онези следи, които трябва да загатват човешко присъствие, липсват в Далчевата стая. В нея бродят сенките на някогашните стопани, стоят пожълтели снимки, празно огледало. В този абсурден свят дори времето е спряло, като негов символ стават прахът и гниенето на

вещите. Всичко това се допълва и от предпочитания от автора сезон – есента – символизиращ бавно умирация свят на героя.

В контекста на казаното за Далчевата поезия не е трудно да се открият ключовите разлики с направеното от Пантелеев. Те ще бъдат потърсени в няколко неща: специфика на лирическият субект, на художественото времепространство, както и с оглед на различното осмисляне на някои общи образи и мотиви.

В сравнение с лирическият герой на Далчев, този на Пантелеев, както казахме и в началото, проявява силна социална чувствителност и често застава на страната на отрудените хора, заявявайки: „аз ще разкрия своите светли дни за простите надежди на народа“ („Пастир“, 1923). Пантелеевият лирически субект изразява ясно своята позиция на „пастир“ и водач на народа: „и своите бели агнета да поведе към сините реки на небесата“ („Пастир“, 1923). Надарен с (пра)знание, както и с познание за едно (пра)битие, лирическият субект се превръща в носител на изконни човешки ценности. Усещайки своята слятост с народа, този герой е абсолютната противоположност на отделиения от хората и никога непознал сладостите на простите неща човек при Далчев. При изграждането на образа на града Пантелеев използва редица библейски символи. Героят в много творби застава пред „лика на Света Богородица“ и „пред гласа на Исуса Христа“, броди във „вечернята на тоя ден Господен“, „клетва дава пред Господа“ и т.н. Човекът, макар попаднал в един разрушен свят, носи знанието за миналото и е готов да го предаде на останалите. При Пантелеев лирическият субект има представа за света *преди* и това го кара да направи опит за неговата реконструкция. Нещо повече – новият свят трябва да се пресъздаде отново чрез словото и с помощта на Бога⁹. В този сми-

⁹ Светът, който Далчев изгражда в стихотворението „Мистична вечер“, също напомня идеите на септемврийската литература, образността на която поетът умело използва, за да предаде негодите на човешкото (общественото) битие. Описанието на природата, чиито „блата горят от кръв като рани“, отключва асоциации със Страшния съд, в който „по стълбите на гаснящата вечер Христос низхожда в риза от звезди“. Лирическият герой тук е „разкаян, скърбен, бледен и приведен, с разцъфнало в смирение сърце“, той е „окъсан и посърнал богомолец“. Природната картина досущ повтаря тази при септемврийците: „издъхва слънцето и топла кръв се лее в сивите поля вечерни“; „горят от кръв блатата като рани“. Към това звукът на „медните камбани“ кореспондира пряко с идеята на Асен Разцветников, че поезията е камбана, която трябва да събужда към борба. Движението в творбата е от изток към запад, хората в този Страшен съд не отиват към изгрева и прераждането, а се насочват към залеза и гибелта. Лирическият субект в „Мистична вечер“ носи

съл героят се явява сякаш Божи пратеник, натоварен със свещена мисия – той трябва да възроди човека, а чрез дадената му божествена сила – да вдъхне нов живот и на земята. Множеството асоциации с библейски образи и мотиви, включително и пряко с образа на Христос, придават на лирическият субект ореол на водач, той е месията, който ще трябва да избави народа от неговите беди¹⁰. Връщайки се непрестанно в миналото, героят чувства, че е натоварен с особено важна мисия – да пренесе през времето свещения огън на познанието. Затова той тръгва, за да предаде знанието-спасение: „ще се спирам пред всяка врата, ще почуквам на всеки прозорец“ („Син“, 1924). Мисията му го обрича на неспирно движение – той преброява града, пресича множество улици, зове човека, търси другаря. Много често обаче този герой така и не успява да открие „своите бели агнета“. Това Пантелеев внушава, като позиционира лирическият субект сред „пустите мостове“ или празните къщи, сред самотните поля и гори, в които дебнат единствено „черни сенки“ на „всички призраци“.

Ако лирическият субект е изпълнен с вяра, то в света, който го заобикаля, вярата е започнала да изчезва. Тя отдавна е заменена от страха, „пронизана с меч“ и обсипана с кърви. Образите, които внушават представата за разпадащата се вяра, са „стария изгнил църковен кръст“ и „изгнилата стара икона“. Така, колкото и да е устремен да изпълни своята божествена мисия, героят попада в един апокалиптичен свят, в който е дошъл моментът на Страшния съд. В това отношение Пантелеев още веднъж се доближава до септемврийската литература. В „Самота“ героят изпитва нужда да запали своето „синьо мъничко кандило“¹¹. Чрез него той трябва да осъществи връзката със

характеристиките на героя на Пантелеев – неговата молитва е изпратена към Бога, той е разкаян, скърбен и бледен. Но ако героят на Пантелеев е богоизбран и изпратен с мисия в света на хората, то този на Далчев е прокуден от божия храм, в който няма място за него: „ала пред мене черната врата, затваря се вратата на нощта и аз оставам сам-самичък в мрака“.

¹⁰ Това е категорично заявено в първото стихотворение, което Пантелеев помества в сб. „Мост“:

Със бързи стъпки ще премина през града
да хвърля своите очи в полята,
където пеят след отминала беда
разгърнати вълни от злато.

– Д. Пантелеев, „Пастир“ – сб. „Мост“, с. 3, 1923 г.

¹¹ Срв. с Никола Фурнаджиев:

забравения Бог, на когото да сподели „простите надежди на народа“. Нещо повече – лирическият субект в „Син“ заявява, че самият Христос е негов баща („моя татко се казва Христос“). Подобно на септемврийците обаче гласът на героя не е чут, а точно обратното – осъден е да замре в този безлюден и ужасяващ свят. Лирическият субект на Пантелеев открива, че светът, в който се намира, е безвъзвратно погубен и че ако забрави за вярата, това би било равно да се отрече и от своя бог. Затова и идеята за спасение намира своята реализация в повеждането на хората към „сините реки на небесата“. Това са хора, които нямат път над „черната земя разлята“, души, които не ще намерят спасение в действителността. Затова и мисията на героя вече е не толкова да спаси човеците, а да опази и възнесе техните души. Пространството често се мисли чрез опозицията горе – долу. Горе, това е мястото на споделеното щастие, мястото на вярата, любовта и човеколюбието, докато долу е оплисканият от кръвта на хората свят, мястото на войната, на нещастieto и на липсващия човек. Долу са „почернелите и бедни жени“, които „плачат над паднали кръстове“, долу е и смъртната песен на „пяли картечници“. Това е пространство, „дето гние в зловонни блата“, и най-сетне това е мястото, в което е „от железни ханджари разсечен моят горд и безстрашен баща“. Именно това кара героя да изрече думите „Отвърнете се от богомолеца“ в стихотворението „Изкушения“¹².

Боже господи, в мойто кандило
свети кръв вместо божие масло
и голямата страшна кобила,
и човека със брадвата раснат.

Н. Фурнаджиев, „Ужас“, „Пролетен вятър“, 1925.

¹² Сходни образи и идеи могат да бъдат намерени и в някои от Далчевите стихотворения. В „Хижи“ лирическият субект е в покрайнините на града, в които става свидетел на „бедността и глада“. Там липсва звукът на камбаните, а „трудът е вечен и неплоден“. В това пространство не съществува нито мечтата, нито блянът, няма го и самия човек – „там не живеят нито хора, нито божи чада“. Героят не среща лица, открива единствено „маски“, а зад тях никога „не изгрява щастieto“. И при Далчев „мръсната земя излъхва подобно чер и древен жертвеник зловоние към небесата“. Самото небе тук е „от пепел“, появила се от „жарки въглища“. Картината, която ни представя поетът, от една страна, напомня разрушената българска земя от септемврийската литература, от друга, ни припомня разрушения и безлюден свят на Пантелеев. При Далчев обаче липсва опозицията горе – долу. Унищожаването на човешкия свят поражда и опустошението на божественния. Липсата на човека предполага и липсата на бога, от което следва, че възможността за „пресътворяването“ на света е невъзможна.

В стихосбирката на Д. Пантелеев виждаме склонност към приказната или декоративно-примитивистка стилизация (Игов 1969), чрез която се прави опит да се избяга от мрачната действителност, от замърляостта на предметите. „Широките порти“, „старата къща“, разтворените „сребърни врати“, градът, мостът и пътят са ключови образи в текстовете на автора. Лирическият герой рядко е ситуиран в тесните и смазващи го стайни пространства, които измъчват човека при Далчев. Натрапчиво повтарящата се лексема „стаята“ в стихотворенията на Далчев (в случая членната форма засилва усещането за неизменност и вечност на пространството – затвор за човешката душа) при Пантелеев е заменена от друга – „стаите“. При това стаите при Пантелеев могат да бъдат мислени като метафора за света. В тях субектът не е затворник, защото именно оттам той прави своите мислени пътешествия „навън“. Посредством пътуването в едни други, по-хармонични и по-смислени светове, както и посредством мечтата за преформатиране на реалността, субектът се опитва да си възвърне изгубената в настоящето вътрешна хармония. Това обяснява и честото разработване на мотива за „скитничеството“ в текстовете на Д. Пантелеев. Едновременно с това лирическият Аз вярва, че би могъл да промени не само своя, но и живота на другите хора, вярва, че би могъл да провокира у тях желанието да проектират поновому съществуването си. И ако героят на Далчев е отегчен и опустошен от тесните пространства на стаята, в която съзира единствено непостижания си живот, то „уморен от своето дълго скитане“, героят на Пантелеев се завръща „със сълзи през вратите, там, където някога е стояла къща“¹³ („Пияница“, 1924).

Ясно разграничима в творчеството на двамата автори става опозиция вътре – вън. Героят на Пантелеев обитава по-често пространст-

¹³ В дебютната си стихосбирка „Стрелец“ (1924) Пантелеев публикува стихотворението „Пияница“, в което образът на къщата е осмислен по нов начин.

Уморен от своето дълго скитане
ето въсвойта къща се завръщам
и със сълзи спирам пред вратите
там, където никога не е стояла къща.

Д. Пантелеев, „Пияница“ – В: „Стрелец“, 1924.

Сравни с Далчев:

Прозорците – затворени и черни
и черна и затворена вратата,
а на вратата – листът със словата:

„Стопанинът замина за Америка“.

Ат. Далчев, „Повест“ – В: „Прозорец“, 1926.

вата извън дома и много рядко се оказва затворен вътре. Той „преминава с бързи стъпки през града“, „слиза в града от планинската сламена стреха“, ходи по „каменни мостове“ и не на последно място, „спира пред всяка врата“. Онова, което свързва лирическите герои на Далчев и Пантелеев, е самотата. Ако Далчевият човек е самотен, защото е сам сред вещите, то героят на Пантелеев е сам сред разрушения, окървавен и погубен град, лишен от човешко присъствие. Този град много прилича на града-чудовище, който по-късно ще видим в поезията на поколението от 40-те години – той е едновременно място на търсенето на сродна душа, на (не)възможната любов, на откритото щастие и място на бури и разрушения, на безпределна болка и никога неизпитана близост с другия. В това отношение и двамата герои са поставени пред невъзможността за осъществяване на контакт с другите, лишени са от човешки взаимоотношения, те са сами сред нищото. Пространството „навън“ в „Стрелец“ е пряко обвързано с града. Когато героят попада в него, той вижда единствено полята след „отминала беда“, в които са „разгърнати вълни от злато“. Слизайки от своята „планинска сламена стряха“, героят е представен като носител на божественото, като водач, който неспирно търси човека, когото да поведе към „сините реки на небесата“. В това отношение лирическият субект на Пантелеев се различава от този на Далчев по динамиката на действието – той непрекъснато ходи, броди, скита, търси, докато човекът при Далчев осъществява своето пътуване навън посредством разума и въображението. Героят в „Стрелец“ обитава реални места, докато Далчевият човек „пътешества“ из пространствата на книгите. И двамата обаче са изправени пред един и същи екзистенциален проблем – те търсят спасението в (чрез) другия. Възклицанието „Аз не нося ни скръб, ни беда, но съм тръгнал да търся утеха“ („Син“, 1924) по особен начин диалогизира с Далчевото отчаяние: „аз изгубих зарад книгите/ живота и света“ („Книгите“, 1926).

Прекрачвайки прага на къщата, потапяйки се в атмосферата на нейните стаи, лирическият Аз на Пантелеев обича да се завръща към спомените от детството. В „Молба“ героят възкресява миналото, в което отново вижда майка си, стопля премръзналата си душа до „разпалената пещ“ и трепетно очаква да чуе любимите си приказки от детството. За героя на Пантелеев бащиното огнище е способно да го предпази от всяко зло.

Завръщането в детството присъства и в стихотворението „Прозорец“ на Далчев. Героят „проглежда“ отвъд прозореца, зад който се крие едно непознато пространство. То е много по-различно от спомена,

който лирическият субект пази за него. Отвъд прозореца се намира „сребърният път“, който отвежда към миналото. В него се намира един отдавна изгубен свят, пълен с любимите хора. В миналото е поместена любовта и срещата с другия, това е времето на споделеността и възможното щастие. Зад прозореца се крият всички блянове, всички мечти и стремежи; там е поместен целият свят. Но този свят е колкото красив, толкова и непостижим. В настоящето на Далчевия субект няма място за щастieto и това ясно е внушено чрез констатацията му, че зимното стъкло, зад което гледа, вече „сякаш не е същото“. В настоящето го няма нито пътя, нито къщите – съществува само една „бяла гора от сребро“. В това отношение трябва да посочим, че Далчев и Пантелеев работят със сходни цветови палитри, когато конструират своите поетически светове. В огромната част от текстовете на двамата автори доминира черният цвят – „черен кон“, „черни кладенци“, „черна сянка“, „черни цветя“, „черни часовници“ (Пантелеев) и „черна кола“, „черен венец“, „черни врати“, „черни чадъри“ (Далчев). И при двамата се появява образът на „черните ръце“. При Пантелеев това е „черната длан“, в която смъртта понася лирическият герой, докато при Далчев това са „черните ръце“ на смъртниците в болницата. При Далчев контрапункт на черното се явява белият цвят – отново в „Болница“ черните ръце на болните са „прострени върху бели покривки като оголени клони върху зимния сняг“. При Пантелеев сравнението много наподобява това на Далчев – ръцете на идващата смърт са „отпуснати като отсечени клони“. Към това в художествените светове и на двамата автори настойчиво присъства сребристият цвят. Ако черното е пряко свързано със смъртта, то сребристото кореспондира с идеята за чистота и святост. Така у Пантелеев се появяват „сребърни врати“, през които преминават бели ангели; „сребърни кълбета“, „посребрели къдри“ и др. При Далчев виждаме „посребрената бяла гора“, „сребърният път“, „посребрелите листа“, „сребърните клони“, с които е представен жадуваният от героя свят на щастieto и споделеността. Можем да кажем, че за лирическият субект в стихосбирката „Прозорец“ щастieto се крие от другата страна на прозореца, за този в „Стрелец“ мечтите са свързани със „сините реки на небесата“.

Говорейки за художествения свят в поетическите текстове на двамата автори, трябва да обърнем внимание и на времето. При Далчев различни конкретизации на времето стават часовникът, напластеният по предметите прах, въртящото се колело, нишката, т.е. образи, които говорят за неговото „изтичане“ (Добрев/Dobrev 2000: 18). Особено ясно времето е показано чрез образа на „големия стенен часовник“, който из-

вежда идеята за смъртта¹⁴. В текстовете, които авторът помещава в „Мост“, има още един образ, който е свързан с мотива за изтичащото време – дъждът. Вратите в ранните стихотворения на Далчев са винаги мокри от дъжд, „изгнили от вода и зима“. Същият мотив се повтаря и в „Коли“, където основни образи са пътят, колите и дъждът: „дъжд и път, дъжд и път неизмерен и понякога бедни села“. Дъждът е онзи образ-символ, който въплъщава в себе си идеята за движение на природното. На този фон още по-ясно се откроява статиката на човешкия свят.

Идеята за време при Атанас Далчев се обвързва много силно с мотива за вечното страдание, на което е обречен героят. Това виждаме в „Книгите“, където героят заявява:

Години да четеш за чуждия
живот на някой чужд,
а твоя никому ненужен
да мине глух и пуст.

В контекста на написаното времето носи следите на страдание-то, остарявайки, човек е обречен на болка и самота. Единственият очакван от лирическия субект гост е смъртта. Образът на смъртта е обсебил цялото поетическо пространство на Далчевите стихотворения, тя е белязала цялото битие на героите му и е превърнала времето в застинала мъртвина, потънала в прах (Алипиева/Alipieva 1998: 16). Както отбелязва Алипиева, „безграничната свобода на субекта прави от времето безсмислен миг“, което превръща времето по-скоро в образ на **време-мъртвец**. Смъртта е многократно потвърдена и чрез обезлюдения дом, границите на който непрекъснато припомнят идеята за самотата и напусто протеклия живот (Алипиева/Alipieva 1998: 22). Лирическият субект изпитва нужда да открие **образ-подобие** в огледалото. Отражението е желано и търсено, но всеки път, когато героят се огледа, той открива пустота и липса – празното огледало става свидетелство за духовната смърт на героя¹⁵. Всичко това идва да

¹⁴ При Атанас Далчев времето поглъща човека и неговия свят, но дори самото време умира – в черния ковчег на часовника лежат „умрели часове“ (вж. Димитрова/Dimitrova 2000).

¹⁵ Понякога аз се оглеждам в огледалото,
за да не бъда винаги самотен [...]
Ако случайно някой влезе в къщата,
там няма да намери никого;
ще види само прашните портрети,
коварното и празно огледало.

покаже, че времето при Далчев е свързано единствено с кръговрата на вещите, то не е изживяно, а предметено. Като основен виновник за безконечното страдание на героя е посочено знанието. Така, в поезията на автора, всички книги се оказват прочетени. Битието на героя е разделено на две – от едната страна стои животът преди книгите, а от другата – животът след тях. Първият се свързва с първичните човешки усещания за щастие, любов, споделеност, за топлотата на допира и ласката, за времето, споделено с любимите хора. Житейският път на човека е прекършен от срещата със знанието – книгите при Далчев отдалечават човека от живота. Книжното знание се оказва мъртво и умъртвяващо, то отнема първичната свежест на човека и го отчуждава от другите (Кръстева/Krasteva 2005: 28). Лирическият Аз се е отделил от типично човешкото и се е самозатворил в света на словото. Това самозатваряне придава на художественото време цикличност, монотонност и безсъбитийност, сякаш е застинало между страниците на книгите (Кръстева/Krasteva 2005: 30).

При Пантелеев предпочитаната част от денонощието е вечерта. Героят слиза от „планинската стреха“ вечерта и попада в мрака на пустеещия град. Нощта се превръща във време на отсъствието, но и по особен начин се свързва с хтоничното. В мрачните часове в очите на героя „говорят мъртвци“, в тъмната нощ той прекосява „пусти мостове“, и в същата тази нощ „познава стъпките на своите врагове“. В „Една вечер“ виждаме по-различен прочит на вечерта – героят се завръща от своето „безплодно и тягостно скитане“, оказва се „покротък, по-мъдър“ и се „среща със стари другари“. Тя е времето на споделеност. В тази именно вечер той може да разкаже за „безбрежните снежни полета“ и за „безмълвните сламени къщи“. Не на последно място, именно във вечерите „Бог мълви“, това е времето, в което човекът може да се заслуша в тишината и да долови божествените слова, които да му покажат „пътя, истината и живота“. Тогава се чува и призивът на Бог – „бъдете мойта скръб и мойта радост“.

В поезията и на двамата автори се появяват сходни образи, които обаче са осмислени по различен начин. Такъв е образът на вятъра, който при Пантелеев е показан амбивалентно. Веднъж той е „някогашен стар приятел“ и се явява образ-двойник на лирическият герой, който непрекъснато броди и се скита по знайни и незнайни земи в търсене на човек, с когото да сподели мисията си; друг път това е

„Повест“, Ат. Далчев – В: „Прозорец“, 1926.

„побеснелия северен вятър“, понесъл човека из „безбрежните снежни полета“, т.е. носи внушенията за гибел и смърт. При Далчев вятърът „развява сенки“, „заклина, проклина, зове и шуми“. Той е стихия, която разрушава: „връхлита и ломи беззащитни села“, „погребва поля разнебитени в гроб от жълта проклета мъгла“. Цялата земя при Далчев е измъчвана от „свистящия кървав камшик“, а нейният вик е безкраен. Вятърът създава представата за хаоса и безумието, в тази унищожителна буря, която е обгърнала земята, „няма зрак, няма знак, няма път“. В крайна сметка чрез вятъра се извежда и идеята за смъртта:

Вратата ударена с трясък полита
и лампата мигом угасва в нощта
и в мрака дочувам ли или прочитам:
последния гост е нечакан: смъртта.

Подобно на Далчев и в текстовете на Пантелеев също ще видим образа на часовника – „железният часовник“, който „спуска своите удари тъжовни“¹⁶. Тук той не отмерва стъпките на приближаващата смърт, а притежава „мъдър глас“, с който припомня на героя, че „сега е нощ“ и го приканя да се унесе в мечтания сън. Но по своеобразен начин той завръща героя към далечното му минало, припомня му един отдавна изживян живот, в който светът е бил пълен с щастие.

По различен начин при Пантелеев е осмислен и образът на вратите. Тяхното отваряне при Далчев е поредният знак за идването на смъртта. При Пантелеев отварящите се врати носят светлината и божествената сила – отварянето на „сребърните врати“ повежда след себе си „бели ангели в бели ризи“, които носят „медена попара“¹⁷.

Един от най-важните елементи в поетическия свят на Далчев е огледалото, в което героят така и не открива себе си. В огледалото на Пантелеев героят обаче вижда образ – това е образът на неговия двойник. В „Гост“ съществува зад огледалото привидно прилича на лири-

¹⁶ Срв. с Далчев:

Стрелките на отсрещния часовник
описват върху своя циферблат
дванайсетте кръга на моя ад
и жънат моите часове отровни.

„Дяволско“, Ат. Далчев – В: „Съдба“, 1927.

¹⁷ И в друго отношение стаята на Пантелеев припомня тази на Далчев. В стихотворението „Сиромашия“ героят заявява: „в мойта стая слънцето не спира, не цвятят гиргини по прозореца“, а в „Ден без желание“ стаята вече е „бедна в сиво, с прозорци счупени и прашни от яростните ветрове разкривена“.

ческият Аз, но „изпити от ледния вятър очите му лъхат студено“. Над сърцето на това зловещо отражение „висне черен неверен часовник“, който плиска в тишината „удари глухи и болни“. Тук огледалото има функция на медиатор не просто между два различни свята, но и между две различни човешки същности. Пантелеев изправя своя лирически герой, носител на божественото знание, срещу неговия двойник, въплъщаващ греха. В огледалото той вижда не дявола, а своята дяволска същност („там, де лежи в огледалото, моя лик дяволски страшен“) и при тази среща времето сякаш спира завинаги. Огледалото извежда наяве вечната битка между двете човешки природи, между доброто и злото, то „визуализира“ пред човека неговата друга същност, онази, от която съзнанието и разумът му съзнателно бягат.

Общ мотив в стихотворенията на двамата поети е този за съня. Но отново ще видим, че трактовката му е различна. Желанието и на двамата лирически герои да заспят е свързано с възможност за достигането до другия, желанието и очакването са свят. В пространствата на съня героите успяват да сбъднат мечтите си, да постигнат щастието и споделеността. Сънят е колкото желан, толкова и невъзможен. Често той е пълен с кошмари. В „Страх“ на Пантелеев героят е пронизан от меч в съня си и „цял опръскан с кръв“ влиза в Рая¹⁸. При Далчев, макар че „нощта е без сън“, се наблюдава стремежът към заспиване, в което героят да откъдне. Героят на Далчев „сънува в здрача тишината“, изживява желаното, но непостижимо в реалността битие. Много често обаче сънят се мисли като подстъп към вечността – посредством мотива за смъртта.

Основаният през 1926 г. литературен кръг „Стрелец“ гледа на себе си като на авангард, чиято основна цел е синтезът между родното и чуждото. В делото си неговите представители могат да бъдат определени като мойсеевци, те ще са сред първите, които ще могат да свещенодействат в храма на мистичния съюз между Изтока и Запада (Василев 2003). Такава е мисията и на лирическият герой, изживяващ се

¹⁸ В стихотворението „Коли“, което Далчев публикува в „Прозорец“ през 1926 г. мечът също се появява като образ, идващ да покаже двойствената природа на света и човека:

Дълъг път, потъмнял и разкалян,
който води незнайно къде,
който прав в есента кървоалена
като меч е разсякъл света.
„Коли“, Ат. Далчев – В: „Прозорец“, 1926.

като месия в стихосбирката на Димитър Пантелеев „Стрелец“. Самото заглавие отвежда към идеята за съзвездието Стрелец, което в старинните звездни карти е изобразявано като митичния кентавър Хирон. Появата на подобно заглавие никак не е случайна – особено ако се има предвид фактът, че в митологичните представи Хирон е не просто най-мъдрият от всички кентаври, но и учител на всички митични герои, прославили се като видни пълководци в битки срещу зли сили и тъмни същества. Именно като Хирон се извява и лирическият герой в стихотворенията на автора, призван да донесе свещения огън на знанието при хората, да ги избави от греховната им същност и да понесе душите им към светлината.

Въпреки че очертават сходни идейни и естетически виждания за бъдещето на българската литература, Пантелеев и Далчев градят същностно различни поетически светове. Заглавията на дебютните им стихосбирки идват още веднъж да потвърдят различието в осмислянето на българското битие – ако при Пантелеев превес получава месианската идея, пряко кореспондираща с религиозното, то при Далчев „Прозорецът“ е натоварен със символно значение, пряко обвързано с двойствеността на света и с двойствената природа на самия човек.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алипиева/Alipieva 1998:** Алипиева, А. Раждащата смърт (Атанас Далчев). // *Антоанета Алипиева „Четене на себе си“*. Варна: „Галактика“ 1998. [Alipieva, A. Razhdashtata smart. // *Antoaneta Alipieva „Chetene na sebe si“*. Varna: „Galaktika“ 1998.]
- Василев/Vasilev 2003:** Василев, С. Между „своето“ и своето. Зодиакът на „Стрелците“, Електронно издателство LiterNet, 19.04.2003. [Vasilev, S. *Mezhdu „svoeto“ i svoeto. Zodiakat na „Streltsite“*. Elektronno izdatelstvo LiterNet, 19.04.2003.] <<https://litenet.bg/publish/savasilev/zodiakyt.htm>>
- Гълъбов/Galabov 1926:** Гълъбов, К. Към младежта. Литературен кръг „Стрелец“. // „Изток“, II, бр. 38, 1 октомври 1926. [Galabov, K. *Kam mladezhata. Literaturen krag „Streltsi“*–„Iztok“, II. 38. 1 oktomvri 1926.]
- Гълъбов/Galabov 1928:** Гълъбов, К. Атанас Далчев – литературен портрет. // в. „Изток“, 1928, бр. 52. [Galabov, K. *Atanas Dalchev – literaturen portret*. // v. „Iztok“, 1928, 52.]
- Далчев/Dalchev 1984:** Далчев, А. Размишления върху българската лирика след войната. // А. Далчев. *Проза, том втори*, 1984, 195 – 201 [Dalchev, A. *Razmishleniya varhu balgarskata lirika sled voynata*. // A. Dalchev. *Proza, tom vtori*, 1984, 195 – 201.]

- Димитрова/Dimitrova 2000:** Димитрова, Е. За далечните „близки“ предмети на Атанас Далчев. // *Електронно списание LiterNet*, 14.07.2001, № 7 (20), <<https://litenet.bg/publish/edimitrova/dalchev.htm>>, 17 април 2021. [Dimitrova, E. Za dalechnite „blizki“ predmeti na Atanas Dalchev. // *Elektronno spisanie LiterNet* 14.07.2001, № 7 (20), <<https://litenet.bg/publish/edimitrova/dalchev.htm>>, 17 април 2021.]
- Добрев/Dobrev 2000:** Добрев, Д. Изтичащото битие. Електронно списание LiterNet, 30.06.2000, № 6 (7). <<https://litenet.bg/publish2/ddobrev/dalchev.htm>>, 22 април 2021. [Dobrev, D. Iztichashtoto bitie. Elektronno spisanie LiterNet, 30.06.2000, № 6 (7) <<https://litenet.bg/publish2/ddobrev/dalchev.htm>>, 22 април 2021.]
- Игов/Igov 2019:** Игов, С. *Димитър Пантелеев (портрет)*. 1969. // *Електронно издателство LiterNet*, 20.07.2019. [Igov, S. *Dimitar Pantaleev (portret)*. 1969. // *Elektronno izdatelstvo LiterNet*, 20.07.2019.]
- Каролев/Karolev 1988:** Каролев, С. *Атанас Далчев*. София: УИ „Климент Охридски“, 1988. [Karolev, S. *Atanas Dalchev*. Sofia: UI „Kliment Ohridski“, 1988.]
- Камбуров/Kamburov 2006:** Камбуров, Д. (С)вещите на Далчев. // *Електронно издателство LiterNet*, 24.02.2006, № 2 (75). <<https://litenet.bg/publish3/dkamburov/dalchev.htm>>, 1 май 2021. [Kamburov, D. Sveshtitena. // *Elektronno izdatelstvo LiterNet*, 24.02.2006, № 2 (75). <<https://litenet.bg/publish3/dkamburov/dalchev.htm>>, 1 may 2021.]
- Колева/Koleva 2005:** Колева, Д. *Атанас Далчев – поетът философ*. Пловдив: издателство „Жанет-45“, 2014. [Koleva, D. *Atanas Dalchev – poetat filosof*. Plovdiv: izdatelstvo „Zhanet-45“, 2014.]
- Кръстева/Krasteva 2005:** Кръстева, И. Самотата на познанието. // *Български език и литература*, 2005, № 5. 5 – 17. [Krasteva, I. Samotata na roznanieto. // *Balgarski ezik i literatura*, 2005, № 5. 5 – 17.]
- Протохристова/Protohristova 2000:** Протохристова, К. Лирико-философската повед на Атанас Далчев и нейните феноменологични измерения. // *Конструирание на традицията. Юбилеен сборник в чест на проф. Милена Цанева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000, 293 – 302. [Protohristova, K. Liriko-filosofskata povest na Atanas Dalchev i neynite fenomenologichni izmereniya. // *Konstruirane na traditsiyata. Yubileen sbornik v chest na prof. Milena Tsaneva*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2000, 293 – 302.]
- Селяшки/Selyashki 2010:** Селяшки, Л. *В поетичния свят на Атанас Далчев: Архетипност и художественост като смисъл и знакова система. Архетипите път, дом и предмети – философско-психологическо и естетическо значение и функциите им в поезията на Далчев*. София: Български писател, 2010. [Selyashki, L. *V poeticheskiya svyat na Atanas Dalchev: Arhetipnost i hudozhestvenost kato smisal i znakova sistema. Arhetipite pat, dom i predmeti – filosofski-psihologichesko i estetichesko*

znachenie i funktsiite im v poeziyata na Dalchev. Sofia: Balgarski pisatel, 2010.]

Янев/Янев 2005: Янев, В. Екзистенциална неразрешимост и поетическа разрешеност (Бележки върху две стихотворения на Атанас Далчев). // *Електронно списание LiterNet*, 12.08.2005, № 8 (69). <https://litenet.bg/publish13/v_ianev/ekzistencialna.htm> 6 май 2021. [Yanev, V Ekzistentsialna nereshimost i poeticheska razreshenost (Belezhki varhu dve stihotvoreniya na Atanas Dalchev). // *Elektronno spisanie LiterNet*, 12.08.2008, № 8 (69).<https://litenet.bg/publish13/v_ianev/ekzistencialna.htm> 6 may 2021.]

ИЗТОЧНИЦИ

- Далчев, Караиванов, Пантелеев/Dalchev, Karaivanov, Panteleev 1923:** Далчев, А., Г. Караиванов, Д. Пантелеев. *Мост*. Д-во „Мост“, Печатница „Право“, 1923. [Dalchev, A., G. Karaivanov, D. Panteleev. *Most*. D-vo „Most“, Pечатnitsa „Pravo“, 1923.]
- Далчев, Пантелеев/Dalchev, Panteleev 1925:** Далчев, А., Д. Пантелеев. Мъртва поезия. // *Развигор*, год. IV, бр. 188, 1925, 2 – 4. [Dalchev, A, D. Panteleev. *Martva poeziya* // *Razvigor*, god. IV, br. 188, 1925, 2 – 4.]